

УДК 343.98:343.347

Рівчаченко Олена Анатоліївна –
ад'юнкт ад'юнктури та докторантури
Національної академії внутрішніх справ

ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ НЕЗАКОННИМ ВИКОРИСТАННЯМ ОБЛАДНАННЯ, ПРИЗНАЧЕНОГО ДЛЯ ВИГОТОВЛЕННЯ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ

Розглянуто питання доцільності застосування спеціальних знань і навичок фахівців та експертів під час розслідування кримінального правопорушення, відповідальність за яке передбачено ст. 313 Кримінального кодексу України. Визначено основні форми використання спеціальних знань, а також надано перелік експертиз, які мають бути проведені під час розслідування таких злочинів.

Ключові слова: спеціальні знання; спеціаліст; експерт; експертиза; наркотичні засоби; обладнання.

Уміле використання спеціальних знань під час кримінального провадження є запорукою його ефективного завершення. З огляду на специфіку кримінальних правопорушень, пов'язаних із протиправним використанням обладнання, призначеного для виготовлення наркотиків, без застосування цих знань у кримінальних провадженнях, на нашу думку, неможливо взагалі. Використання їх є доцільним під час проведення будь-якої експертизи, допиту, обшуку та інших слідчих (розшукових) дій.

Основоположник науки криміналістики Г. Гросс акцентував увагу на важливій ролі спеціальних знань у встановленні об'єктивної істини, можливості дослідження «реальних доказів» [1].

Вивченню проблеми використання спеціальних знань у криміналістиці присвятили свої праці такі вчені, як Р. С. Белкін, С. Ф. Бичков, А. І. Вінберг, Г. І. Грамович, В. Г. Гончаренко, О. О. Ейсман, Г. Г. Зуйков, В. Я. Колдін, А. В. Іщенко, Н. І. Клименко, М. В. Костицький, В. С. Кузьмічов, В. К. Лисиченко, В. Г. Лукашевич, Г. М. Надгортний, М. В. Салтевський, М. Я. Сегай, В. Ю. Шепітько та багато інших.

До основних форм застосування спеціальних знань належать залучення експерта для надання висновків із питань, що виникають під час кримінального провадження й стосуються сфери його знань (ст. 69 Кримінального процесуального кодексу (КПК) України) та консультації спеціаліста під час досудового розслідування й судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок (ст. 71 КПК України). Участь експерта та спеціаліста безпосередньо передбачено кримінальним процесуальним законодавством: у нормах закону безпосередньо зазначено, що для здійснення цих дій необхідні спеціальні знання.

Однак процесуальне становище експерта й спеціаліста суттєво різняться. Розбіжність у цьому становищі полягає в тому, що спеціаліст надає слідчому лише науково-технічну допомогу під час проведення слідчої дії. Використовуючи власні пізнання певній галузі, він бере участь у виявленні, фіксації, вилученні слідів речових доказів, надає консультативну допомогу під час проведення слідчих дій. Пояснення спеціаліста й висновки, наявні в них, не є доказами. Водночас експерт, досліджуючи об'єкти експертизи, надає висновок, що є самостійним джерелом доказів.

Питання щодо використання спеціальних знань під час проведення кримінальних розслідувань повсякчас розглядають у профільній літературі, адже правильно застосована форма спеціальних знань є запорукою успішного проведення досудового розслідування злочину, пов'язаного з незаконним використанням обладнання, призначеного для виготовлення наркотиків.

Метою статті є визначення основних форм використання та застосування спеціальних знань, визначення завдань, які покладаються на експерта-криміналіста під час здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень,

відповідальність за які передбачено ст. 313 Кримінального кодексу (КК) України.

У Постанові Пленуму Верховного Суду України «Про судову експертизу по кримінальних і цивільних справах» від 30 травня 1997 р. № 8 зауважено, що експертний висновок є одним із засобів доказування, що сприяє всебічному, повному, об'єктивному дослідженню обставин справи, прийняттю законних та обґрунтованих судових рішень.

Також до форм використання спеціальних знань належать:

використання спеціальних знань під час проведення слідчих (розшукових) дій: допиту (ст. 224 КПК України), де передбачено залучення перекладача, пред'явлення особи для впізнання (ст. 228 КПК України), обшуку житла чи іншого володіння особи (ст. 236 КПК України), огляду (ст. 237 КПК України), слідчого експерименту, який проводиться за участі спеціаліста, згідно зі ст. 240 КПК України, освідчування особи, яке здійснюється на підставі постанови прокурора, відповідно до ст. 241 КПК України, та, за потреби, за участі судово-медичного експерта, лікаря тощо;

консультація фахівців;

безпосереднє застосовування слідчим спеціальних знань;

отримання довідкової інформації в спеціалістів;

попереднє дослідження речових доказів у межах проведення слідчих дій;

залучення за потреби відповідного перекладача (сурдоперекладача) для перекладу пояснень, показань або документів у кримінальному провадженні (ст. 68 КПК України);

надання технічної допомоги фахівцем слідчому;

перевірка за криміналістичними обліками;

витребування документів;

допит експертів, спеціалістів;

залучення фахівців до аналізу причин та умов, що призвели до вчинення злочинів;

залучення фахівців до вдосконалення та розроблення нових науково-технічних засобів і методів виявлення, дослідження, вилучення та закріплення речових доказів.

Під час виявлення кримінальних правопорушень, пов'язаних із використанням обладнання, призначеного для виготовлення наркотиків, спеціальні знання застосовують практично на кожному етапі кримінального провадження.

Місця, де використовують зазначене обладнання, є об'єктом підвищеного ступеня небезпеки. Там зберігають різноманітні хімічні речовини, здійснюють механічні, хімічні або фізико-хімічні процеси в умовах низького ступеня безпеки. Тому з метою уникнення пожеж або вибуху таку слідчу (розшукову) дію, як огляд, слід проводити за сприяння спеціально підготовлених фахівців із хіміко-фармацевтичної експертизи. Зазначена особа може не лише знешкодити обладнання, яке використовують, а й допомогти виявити, зафіксувати, вилучити та зберегти матеріальні сліди, що підтверджують факт незаконного виготовлення (виробництва) наркотичних засобів або психотропних речовин.

Так, для проведення огляду місця події формують слідчо-оперативну групу, серед членів якої мають бути фахівці судової хіміко-фармацевтичної експертизи. Найчастіше до проведення цієї слідчої дії залучають експерта-криміналіста з експертно-криміналістичних підрозділів органів внутрішніх справ. За відсутності такого фахівця до участі в огляді певного місця події може бути запрошено інженера-технолога або технолога хімфармпідприємства, наукового співробітника галузевої хімічної лабораторії чи хіміка-провізора центральної міської (районної) аптеки.

Перед експертом-криміналістом стоять завдання щодо:

а) застосування науково-технічних засобів і прийомів для виявлення та фіксування фактичної наявності в певному приміщенні апаратури, за допомогою якої здійснювали технологічні операції з виготовлення наркотиків, прекурсорів і реагентів, які використовували для їх отримання;

б) пошуку слідів і речових доказів, спостереження, вимірювання, добору й вилучення слідів, зразків та інших об'єктів, що стосуються незаконного виготовлення наркотиків із застосуванням обладнання;

в) надання довідкових відомостей, консультування слідчих та інших учасників слідчих (розшукових) дій із застосуванням спеціальних знань;

г) надання допомоги слідчому щодо правильності викладення виявлених відомостей у протоколі, складання схем, плану місця розташування обладнання для виготовлення наркотиків;

д) формулювання питань допитуваним особам, які перебували на місці злочину.

Наркотики та їх сліди можуть бути на різних предметах, пов'язаних із місцями їх виготовлення, збереження чи застосування. У кімнаті, де виготовляли або вживали наркотики, сліди можуть залишатися на посуді, голках, шприцах, різних паперових та бавовняних і тканинних серветках, хустинках, тампонах. Сліди також можуть бути на ситах, подрібнювальних установках, ножах, вагах, ложках, мірному посуді, чашках і різноманітних упаковках (поліетиленові, паперові, тканинні пакети й мішки, сумки, чемодани, валізи, папір для пакування, коробки, скляний посуд, флакони, пляшки), на предметах одягу, у кишнях особи, яка займалася виготовленням наркотиків, носових хустинках тощо.

На думку фахівців [2, с. 55], у цих умовах наркотики можна виявити за допомогою стаціонарних, портативних, переносних та настільних систем і пристроїв.

У стаціонарних системах застосовують примусовий обдув об'єкта, а зібрані частки мікрослідів і проби повітря направляють до камери аналізу для встановлення наявності наркотиків.

Для виявлення слідів наркотиків під час використання портативних, переносних та настільних систем застосовують пристрої відбору проб повітря навколо об'єкта й спеціальні серветки для збору мікрослідів. Зібрану пробу розміщують у камері аналізу приладу, піддають термічній обробці та аналізують рухомість заряджених часток.

За необхідності експерт-криміналіст може запропонувати залучити до огляду місця події або обшуку інших фахівців, якщо він сам не має належної кваліфікації (наприклад, відеооператора, мінера або піротехніка).

Експерт-криміналіст не лише вирішує питання щодо виявлення, фіксації слідів незаконного використання обладнання

для виготовлення наркотиків та інших речових доказів, а й допомагає слідчому розв'язувати більш загальні задачі, спрямовані на встановлення всіх фактичних обставин, що характеризують об'єкт і предмет, об'єктивну й суб'єктивну сторони зазначеного наркозлочину та його суб'єкта.

На заключній стадії огляду місця події або обшуку експерт-криміналіст допомагає слідчому упаковувати демонтовані агрегати, прекурсори й реагенти, які використовували під час виготовлення наркотиків, а також інші виявлені сліди та предмети. Це необхідно для того, щоб забезпечити їх цілісність для подальшого експертного дослідження. Вилучені об'єкти опечатують печаткою слідчого й завіряють підписами слідчого та понять.

Експерт-криміналіст допомагає слідчому скласти протокол проведення слідчої (розшукової) дії. Він консультує його щодо специфічних термінів, які використовують під час описування обладнання для виготовлення наркотиків, окремих видів прекурсорів, реагентів, проміжних і кінцевих продуктів та інших слідів і речових доказів, які було виявлено; допомагає скласти фрагменти протоколу цієї слідчої (розшукової) дії, де йдеться про виявлені носії слідів, їх розташування, типову приналежність, способи фіксації та вилучення, використаної криміналістичної техніки. Цей фахівець має право вимагати від слідчого занесення до протоколу власних зауважень і заяв, пов'язаних із виявленням, закріпленням і вилученням доказів.

На місці вилучення експерт-криміналіст здійснює попереднє дослідження наркотиків, які виготовляли за допомогою виявленого обладнання. Таку операцію можуть проводити як під час огляду місця події, обшуку, так і відразу після закінчення. Результати цього дослідження оформляють у вигляді спеціальної довідки.

Також може виникнути необхідність виявлення на тілі підозрюваного, свідка чи потерпілого слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет, якщо для цього не потрібно проводити судово-медичну експертизу. У такому разі проводять освідування особи (ст. 241 КПК України). Освідування здійснюється на підставі постанови прокурора та, за необхідності, за участі судово-медичного експерта або лікаря. Освідування, яке

супроводжується оголенням освідуваної особи, здійснюється особами тієї самої статі, за винятком його проведення лікарем і за згодою особи, яка освідується. Слідчий, прокурор не має права бути присутнім під час освідування особи іншої статі, коли це пов'язано з необхідністю оголювати особу, що підлягає освідуванню.

Перед освідуванням особі, яка підлягає цій дії, пред'являють постанову прокурора. Після цього їй пропонують добровільно пройти освідування, а якщо особа відмовляється – його здійснюють примусово.

У разі огляду житла під час розслідування злочинів, пов'язаних із використанням обладнання, призначеного для виготовлення наркотичних засобів, доцільно застосовувати експрес-аналіз, який є формою застосування спеціальних знань, проведення попередніх досліджень фахівцем під час огляду, що полягає у виявленні прихованих, слабовидимих слідів злочину й злочинця, властивостей та ознак об'єктів дослідження, з'ясуванні їх природи й походження, місця та ролі в цій події, що дає змогу своєчасно висунути й перевірити версії та визначити напрями подальшого розслідування [3, с. 87].

Абсолютно інші функції виконує фахівець експертно-криміналістичної служби в разі використання на місці події службово-розшукового собаки. У цій ситуації експерт повинен бути посередником між слідчим і кінологом. Залежно від конкретної ситуації фахівець повинен визначити, що важливіше для подальшого розслідування злочину: виявити на залишеному злочинцем одязі сліди його крові, поту, волосся, мікрочасток чи негайно передати цю річ для роботи службово-розшукового собаки (у другому випадку всі перелічені сліди зазвичай безповоротно втрачаються). Тому фахівець повинен уміти аргументувати власні доводи та переконати слідчого в ухваленні єдино правильного рішення.

Вищезазначених фахівців варто відрізнити від тих досвідчених осіб, допомогою яких (зазвичай у формі консультацій) слідчий користується поза провадженням слідчих (розшукових) дій, наприклад під час формулювання питань експертові, вивчення технології виготовлення наркотиків тощо. Цих осіб теж часто називають фахівцями, але не в

процесуальному контексті, а з позиції наявних у них знань. Допомога цих осіб не має процесуального характеру та не відображається в матеріалах справи.

У межах кримінального провадження кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним використанням обладнання, призначеного для виготовлення наркотиків, призначення судової експертизи є обов'язковою та найбільш інформативною формою застосування спеціальних знань.

Сутність судової експертизи стосовно означеної теми полягає в дослідженні експертом наданих слідчим об'єктів і матеріалів, які він виявив під час здійснення певних слідчих (розшукових) дій із метою встановлення фактичних обставин, що мають значення для проведення досудового розслідування щодо кримінальних правопорушень, пов'язаних із застосуванням обладнання для виготовлення наркотиків.

Згідно із Законом України «Про судову експертизу» від 25 лютого 1994 р., судова експертиза – це дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини кримінального правопорушення [4]. Аналогічно визначено судову експертизу в криміналістичній літературі [5, с. 340].

Згідно з кримінальним процесуальним законом, експертизу проводить експерт за зверненням сторони кримінального провадження або за дорученням слідчого судді чи суду, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання.

Експертизи слід проводити на первинному етапі, оскільки окремі наркотичні речовини синтетичного походження можуть видозмінитися під час зберігання не у відповідних умовах.

У кримінальному провадженні про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів криміналісти вважають за доцільне призначати різноманітні експертизи, серед яких: експертиза наркотичних засобів, судово-фармакологічна, агротехнічна, судово-ботанічна, хіміко-технологічна, медико-наркологічна, судово-психіатрична тощо (В. Ю. Шепітько) [6, с. 373]; наркологічна, криміналістична, хімічна, ботанічна, медична, психіатрична (М. І. Скригонюк) [7, с. 369];

криміналістична, судово-медична, хімічна, судово-фармакологічна, агротехнічна, психіатрична (М. В. Салтєвський) [8, с. 372]; комплексна судова психолого-психіатрична експертиза (В. Я. Марчак, В. І. Руляков) [9, с. 38–39].

Таким чином, під час проведення досудового розслідування у сфері обігу наркотиків може бути призначено такі експертизи: 1) хімічна (хіміко-фізична) експертиза наркотичних засобів, судово-хімічна; 2) судово-медична (наркологічна, медико-наркологічна); 3) криміналістичні: судово-почеркознавча, трасологічна, дактилоскопічна; 4) судово-психіатрична; 5) комплексна судова психолого-психіатрична; 6) судово-фармакологічна; 7) агротехнічна; 8) судово-ботанічна; 9) хіміко-технологічна; 10) судово-біологічна; 11) судово-технологічна; 12) інженерна (комплексна інженерно-криміналістична).

Загальний процесуальний порядок залучення експерта, призначення та проведення експертиз регламентовано ст. 69, 70, 242–245 КПК України й Законом України «Про судову експертизу» від 25 лютого 1994 р.

Важливою особливістю проведення експертизи в кримінальному провадженні за ознаками ст. 313 КК України є те, що крім предметів, які вилучені в підозрюваного або на місці скоєння кримінального правопорушення, на експертизу надають протокол допиту підозрюваного, у якому детально викладено алгоритм використання вилученого обладнання для виготовлення наркотиків чи психотропних речовин та зазначено методику їх синтезу.

Значущою передумовою якості проведення експертизи є наявність на вилученому обладнанні залишків речовини, яку виготовляли за його допомогою. Слідча практика, що сформувалася під час здійснення кримінального провадження за ознаками ст. 313 КК України, свідчить, що прокурор як сторона обвинувачення в кримінальному провадженні завжди наполягає на наявності таких залишків як на ще одному доказі відповідного кримінального правопорушення.

Однак навіть за умов дотримання всіх зазначених умов експерт не дає однозначного висновку щодо використання

вилученого обладнання для виготовлення наркотиків. Висновок фахівця має так званий «імовірний» характер.

Таким чином, можна зробити висновок, що жоден із доказів незаконних дій з обладнанням для виготовлення наркотиків не має безперечної доказової сили та переваги над іншими. Лише сукупність усіх доказів (професійно проведений огляд місця подій, обшук місця, де використовували обладнання, фіксування слідів злочинної діяльності, ретельне пакування й доставляння зразків для проведення експертизи, наявність зізнання підозрюваного) та професійних дій слідчих, прокурора, експертів та інших учасників кримінального провадження дає можливість довести вину особи, яка незаконно використовувала обладнання для виготовлення наркотиків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики / Г. Гросс ; [пер. с нем. Л. Дудкина, Б. Зиллера]. – СПб., 1908. – 1040 с.
2. Гончар В. К. Використання технічних засобів для пошуку, виявлення та дослідження наркотичних засобів : [метод. рек.] / В. К. Гончар, М. П. Нестеренко, К. С. Золотухін ; за заг. ред. Ю. Ю. Орлова. – Київ : Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2009. – 70 с.
3. Алексейчук В. І. Огляд місця події: тактика і психологія : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Алексейчук Вікторія Іванівна. – Харків, 2007. – 241 с.
4. Про судову експертизу [Електронний ресурс] : Закон України від 25 лют. 1994 р. № 4038-ХІІ. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=4038-12>. – Назва з екрана.
5. Криміналістика : [підручник] / за ред. В. Ю. Шепітька. – [2-ге вид., переробл. і допов.]. – Київ : Ін Юре, 2004. – 728 с.
6. Керівництво з розслідування злочинів : [наук.-практ. посіб.] / Шепітько В. Ю., Коновалова В. О., Журавель В. А. та ін. ; [за ред. В. Ю. Шепітька]. – Харків : Одиссей, 2009. – 960 с.
7. Скригонюк М. І. Криміналістика : [навч. посіб.] / М. І. Скригонюк. – Київ : Київ. ун-т, 2004. – 518 с.

8. Салтевський М. В. Криміналістика : [підручник] : у 2 ч. / Салтевський М. В. – Харків : Консум, 2000–2001. – . –

Ч. 2 : Методика і тактика. – 2001. – 528 с.

9. Марчак В. Я. Проблемні питання, які виникають під час розгляду судами кримінальних справ, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів : [навч.-метод. посіб.] / В. Я. Марчак, В. І. Руляков. – Чернівці : Колір-Друк, 2007. – 110 с.